

ועדות חקירה של כישלונות מודיעיניים

אהוד ערן

ועדות חקירה של כישלונות מודיעיניים: מדוע הן חשובות?

מאז ראשית שנות האלפיים שבו חוקרים ואנשי מעש בתחומי המודיעין לגלות עניין בכישלונות ההערכה של ארגוני מודיעין ממלכתיים. זאת, בין היתר, מכיוון שהאירועים שעיצבו במידה רבה את הסביבה האסטרטגית הבין-לאומית של ראשית המאה ה-21 היו כרוכים בכישלונות מודיעיניים. בין האירועים המרכזיים בקטגוריה זו היו אימתן התרעה לפני ההתקפה של אל-קאעדה על המגדלים התאומים בניו יורק ועל הפנטגון בוויינגטון בספטמבר 2001, הניתוח המוטעה לפיו ב-2003 היה בידי עיראק נשק להשמדה המונית, והיעדרה של התרעה על אירועי הטלטלה האזורית במזרח התיכון שהחלו בסוף שנת 2010. כתוצאה מכך התפתח בארץ ובעולם עניין בשאלה מהו האופן בו מדינות בודקות את הכישלונות של ארגוני המודיעין שלהן.¹

המסגרת המשפטית והמוסדית הישראלית מאפשרת כמה סוגי בדיקות, לרבות ועדות פנימיות של ארגוני המודיעין, ועדות בדיקה ממשלתיות, ועדות פרלמנטריות וועדות ממלכתיות. לרוב הוקמו הוועדות בעקבות אירוע שנתפס כפער בין המצופה ובין הביצוע. בחלק מן המקרים היו במוקד הבדיקה שאלות הנוגעות למודיעין, כמו בוועדת החקירה הפרלמנטרית בעניין מערך המודיעין לאחר המלחמה בעיראק ("ועדת שטייניץ"). בוועדות אחרות נבדקו השאלות הנוגעות למודיעין לצד שאלות אחרות, כפי שהיה בוועדת שמגר לבדיקת רצח ראש הממשלה רבין, שעסקה גם בשאלות של מודיעין מסכל.

עיסוק מקיף בנושאי המודיעין הממלכתי ראוי שיכלול הבנה גם של תחום ועדות החקירה, וזאת מכמה טעמים. ראשית, ועדות החקירה בנושאי מודיעין הן המקור החשוב ביותר למידע על כישלונות מודיעיניים וניתוחם. למעשה, הנרטיב של ועדת חקירה בנושא כישלון מודיעיני משמש ברוב המקרים כמסגרת המרכזית להבנת הכישלון על ידי הציבור, ההנהגה, ואפילו על ידי ארגוני המודיעין עצמם. כך, למשל,

ד"ר אהוד ערן מרצה במחלקה ליחסים בין-לאומיים באוניברסיטת חיפה.

49 | אתגרי קהילת המודיעין בישראל | שמואל אבן ודוד סימן טוב, עורכים
המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב, יוני 2017

ועדת אגרנט לחקר הימים הראשונים של מלחמת יום הכיפורים הייתה זו שטבעה והטמיעה את הנוסחה המקובלת להבנתה של הפתעת מלחמת יום הכיפורים, שלכאורה נעוצה ב'קונספציה של אמ"ן'.² על עוצמתו של הנרטיב שנוצר על ידי הוועדה העיד תת-אלוף (מיל') איתי ברון, כשקבע כי יותר מארבעים שנה מאז אירעה, "טראומת יום הכיפורים [...] משפיעה עדיין הן על המודיעין והן על מקבלי ההחלטות בכל הרמות".³ בנסיבות אלו, ועדות החקירה והממצאים שלהן הופכים לכלי מרכזי בתהליכי למידה של ארגוני מודיעין, גם במובן המהותי של אבחון כשלים ופתולוגיות מקצועיות, אך גם במובן התהליכי-מבני.

ועדות החקירה הן זרז משמעותי לשינויים מבניים בארגוני מודיעין. בעקבות ועדת אגרנט, למשל, חוזק המודיעין בפקודים המרחביים של צה"ל והוקמה מחלקת בקרה באגף המודיעין.⁴ ועדות חקירה אלו גם היו זרז לניסיונות (שחלקם לא צלחו) לחיזוק המערכות המפקחות ומכוונות את המודיעין הממלכתי. למשל, בעקבות המלצות ועדת אגרנט הקים ראש הממשלה יצחק רבין מחדש⁵ את משרת יועץ ראש הממשלה למודיעין ומינה את אלוף (מיל') יהושפט הרכבי לכהן בתפקיד זה.⁶ ועדות חקירה יכולות להביא גם לשינויים באיוש משרות בכירות. בעקבות ועדת אגרנט הודחו שורה של בכירים באמ"ן, לרבות ראש הארגון, אלוף אלי זעירא, ורמ"ח מחקר, תת-אלוף אריה שלו. ראש אמ"ן ב-1982, אלוף יהושע שגיא, הודח בעקבות ועדת החקירה הממלכתית שבדקה את אירועי צברא ושתילא ("ועדת כהן").

התוצאה המצרפית של הנאמר לעיל היא שהנרטיב לגבי כישלון מודיעיני, הקביעות הנורמטיביות והדרישות המקצועיות העולות מוועדות החקירה ממלאים תפקיד חשוב בעיצוב ראיית העולם, ההתנהגות ודרכי הפעולה של ארגוני המודיעין, של אלה הפועלים במסגרתם, וכן של המערכות המקיפות את הארגונים המודיעיניים: הדרג המדיני הממונה, דרגים מקצועיים מקבילים וכן הציבור הרחב. איתי ברון כתב בעניין ועדות החקירה כי "דו"חות אלה מהווים המסגרת הנורמטיבית המפורטת ביותר הנוגעת לשאלות הקשורות לאחריותם של קציני מודיעין. הדו"חות גם הניחו תשתית נורמטיבית, העשויה לשמש ועדות חקירה שיחקרו אירועים דומים בעתיד".⁷

ועדות חקירה של כישלונות מודיעיניים: שלושה מתחים

ניתן להציע מספר דרכים לנתח ועדות חקירה של כישלונות מודיעיניים:⁸ אפשר לשבחן במסגרת כללית של ועדות חקירה ובדיקה הנוגעות לצורך בשיפור תפקוד המודיעין, כגון הבדיקה שביצע שאול אביגור בהוראת בן-גוריון בעניין יעול קהילת המודיעין (מזכר אביגור מינואר 1957), ועדת "דין-שרף" (1963),⁹ והוועדות שכונסו על ידי ועדת ראשי השירותים בהנחיית הממשלה (בהמשך לביקורת מבקר המדינה) ב-1999 וב-2004, בניסיון להגדיר את חלוקת הסמכות והאחריות בין ארגוני המודיעין בישראל.¹⁰

לחילופין, אפשר לסווג את ועדות החקירה לפי סוגיהן ומקור הסמכות המשפטי שלהן, כמו ועדות חקירה ממלכתיות שקמו מכוח חוק ועדות החקירה, התשכ"ט-1968, ועדות חקירה פרלמנטריות שקמו מכוח חוק יסוד: הכנסת, או ועדות בדיקה ממשלתיות שקמו מכוח חוק הממשלה, התשס"א-2001.

דרך אחרת לנתח ועדות חקירה בתחומי כישלונות המודיעין היא זו שאינה מתייחסת לסוגים השונים של הוועדות, אלא דווקא מחפשת את המכנה המשותף ביניהן. דרך זו מצביעה על שלושה מתחים משמעותיים המתקיימים בכל ועדה לחקירת כישלונות מודיעיניים: המתח הראשון הוא בין חקירה מיידית לחקירה מאוחרת יותר; המתח השני הוא בין חקירה שתכליתה מציאת אשמים ולעתים ענישה, ובין חקירה שתכליתה תיקון תקלות; המתח השלישי מתייחס לתהליך הבדיקה בוועדה: בחינה כמו-שיפוטית, הכוללת לעתים ייצוג משפטי לנחקרים, או תהליך פחות פורמלי, ששם דגש על שיתוף פעולה. לפחות בהקשר האמריקאי, שלושת המתחים מתעצמים נוכח המשמעויות הפוליטיות של חקירה, ובייחוד הפוטנציאל שלה לשמש כלי כדי לפגוע בלגיטימציה של השלטון.

חקירה מיידית או חקירה מאוחרת?

המתח הראשון הוא בין חקירה מיידית ובין חקירה מאוחרת. מצד אחד, מרבית ועדות החקירה, לפחות בישראל ובארצות הברית, הוקמו זמן קצר לאחר הכישלון המודיעיני. כך, למשל, ועדת אגרנט הוקמה שישה שבועות לאחר מתקפת הפתע המצרית-סורית על ישראל ב-1973. מדינות מעדיפות לחקור כישלונות מודיעיניים בתוך זמן קצר, במיוחד כאשר כישלון מודיעיני מוליך לפגיעה משמעותית בביטחון הלאומי (כמו המתקפה היפנית על פרל הרבור ב-1941 או המתקפה המצרית-סורית על ישראל ביום הכיפורים תשל"ד), כאשר חשוב לדרג המדיני לאותת לציבור כי הוא יכול להתמודד עם האתגר. מסגור האירוע ככישלון מודיעיני, או חקירתו של כישלון כזה, מהווים כלי חשוב לשיקום מהיר של הלגיטימיות של השלטון ומאפשרים לו לעשות שינוי "חיצוני" בארגוני המודיעין.

מצד שני, בנסיבות בהן השלטון חושש כי חקירה עשויה לפגוע בלגיטימיות שלו, הוא עשוי להעדיף דחיית בירור מעמיק של הכישלון המודיעיני ככל שרק ניתן. כך, למשל, הנשיא רוזוולט דחה את החקירה מטעם הקונגרס האמריקאי של כישלון המודיעין להתריע על המתקפה היפנית על פרל הרבור ב-1941, בשל החשש כי חקירה מקיפה תפגע בו פוליטית בשנים שלפני הבחירות לנשיאות בשנת 1944.¹¹ החשש לחקירת כישלון מודיעיני בשל האפשרות כי הלגיטימיות של השלטון תיפגע בולט במיוחד במדינות בעלות שלטון ריכוזי. לדוגמה, ברית המועצות נמנעה מלחקור את הכישלון המודיעיני האסטרטגי לחזות את התקפת הפתע הגרמנית עליה ביוני 1941, בשל החשש

כי חקירה כזאת תפגע במנהיג סטלין (החקירה המקיפה נערכה אכן רק לאחר מותו). זאת, למרות שברית המועצות ניהלה חקירות של כישלונות אופרטיביים וטקטיים גם בעידן סטלין, כמו חקירת הכישלון של המודיעין הצבאי הסובייטי לחזות ב-1950 חלק מהמהלכים האופרטיביים של ארצות הברית במסגרת מלחמת קוריאה. הבדיקה האחרונה לא רק שהולוכה להבנת הכשל, אלא הולידה ארגון מחדש של חלק ממאמצי האיסוף הסובייטיים במערב.¹²

על פניו, ארגוני המודיעין צריכים להיות מעוניינים בחקירה מיידית כדי לפעול לתיקון מהיר של כשלים ולמנוע את הישנותם. למעשה, הם מעדיפים פעמים רבות לדחות את החקירות, מכיוון שהן עלולות לפגוע בתפקוד היומיומי שלהם. הדבר נכון במיוחד לגבי חקירות חיצוניות, העשויות להביא "לכיבוס הכביסה המלוכלכת" בפומבי ולחשוף את ארגוני המודיעין ללחצים חיצוניים. אלוף (מיל") אביעזר יערי ציין, בהתייחסותו לכישלון המודיעין הישראלי להתריע על מלחמת יום הכיפורים, כי היה "חוסר רצון לאחר המלחמה לחקור ביסודיות את הכשל המודיעיני".¹³ למעשה, היעדרה של בדיקה מקיפה¹⁴ כזאת נבע מעמדתו של ראש אמ"ן לאחר המלחמה, אלוף (מיל") שלמה גזית, שסבר כי "המשימה המרכזית בה יש להתמקד אחרי המלחמה היא שיקום המערכת המודיעינית שהייתה חבולה, חסרת ביטחון וסבלה מחוסר אמון מצד מפקדי הצבא".¹⁵ זאת ועוד, מכיוון שהבדיקות של ועדות חקירה מיידיות נוגעות לסוגיות רגישות ביותר, הן עשויות להתקל בקשיים בבואן לטפל בחלק מהתחומים, כמו אלה הנוגעים למקורות או לאמצעים שעודם פעילים במועד החקירה. דווקא חקירה מאוחרת עשויה להיות מקיפה יותר, מכיוון שתהיה משוחררת מעיסוק במקורות ולא תאיים באותה מידה על התפקוד היומיומי של ארגוני המודיעין. ואכן, חלק מן החקירות של כישלונות מודיעיניים נוהלו עשרות שנים לאחר האירוע. כך, למשל, הוועדה האמריקאית האחרונה שבדקה את הכשלים סביב אירועי פרל הרבור הגישה את מסקנותיה ב-1995 – 54 שנים לאחר ההתקפה היפנית שם.¹⁶

חקירה ענישתית או חקירה מקצועית?

מתח שני עולה מן היעד של ועדות החקירה: מציאת האשמים, שבמקרים רבים מובילה להענשתם, או חקירה מקצועית שנועדה לתאר את הכישלון באופן מדויק ככל האפשר, במטרה לפעול לתיקונם של כשלים. ההנחה המובלעת בחקירה מקצועית היא כי הכשל המודיעיני הוא בעיקרו תולדה של תקלות מבניות או תהליכיות, וכי איתור התקלות ימנע את הישנותן.

הוועדה שמונתה בארצות הברית לחקירת אירועי התקפות הטרור בספטמבר 2001, לרבות הממד המודיעיני שלה, היא דוגמה ברורה לוועדה מקצועית. בדברי הפתיחה לדו"ח שלה הבהירה הוועדה: "מטרתנו אינה להטיל אשמה אינדיבידואלית. מטרתנו

היא לספק את ההסבר המלא ביותר של אירועי 11 בספטמבר ולזהות לקחים מהם ניתן ללמוד".¹⁷ הוועדה שהקימה הכנסת לחקירת מערך המודיעין הישראלי בעקבות המלחמה בעיראק ב-2003, נקטה פורמאלית גישה דומה, כשפתחה את חלקו הגלוי של הדו"ח שפרסמה ב-2004 בקביעה: "כפי שהבהרנו מראש, מגמת החקירה והבדיקה שלנו הייתה נוכח פני העתיד; לא שמנו לעצמנו מטרה לחפש אשמים, כי אם להפיק לקחים".¹⁸

ועדות "ענישיות", לעומת זאת, מבוססות על ההנחה כי התנהגות לא מקצועית ואף רשלנית של נושאי משרה היא זו שגרמה לכישלון, וכי ניתן למנוע כישלונות מודיעיניים גם באמצעות הענשה. במקרה הישראלי, העונש החמור ביותר עד כה היה הדחה מהתפקיד. ועדות החקירה הקונגרסיונליות, שהוקמו בארצות הברית לבדיקת הכשל שקדם למתקפה היפנית על פרל הרבור, נקטו גישה ענישתית ובחנו, בין היתר, שאלות של רשלנות בקרב נושאי המשרה הרלוונטיים. גם ועדת אגרנט, שחקרה את הכישלון המודיעיני ערב מלחמת יום הכיפורים, נתפסה בציבור כ"הליך משפטי שבא חשבון לפחות עם אחדים מהאחראים למחדל".¹⁹ זאת, מן הסתם לפחות באופן חלקי בלבד, משום שבמסקנותיה הדיחה הוועדה שורה של קציני מודיעין, לרבות ראש אמ"ן, אלוף אלי זעירא. מנקודת המבט של ראשי אגף המודיעין, לוועדות החקירה אכן יש, פעמים רבות, ממד ענישתי, כפי שציין אחד מהם, אלוף (מיל') עמוס ידלין: "אחוז נכבד יחסית מבין ראשי אמ"ן בעבר סיים את הקריירה הצבאית שלו בשבר גדול, בעקבות מסקנות של ועדות חקירה".²⁰

פוליטיזציה של תהליך החקירה של כישלון מודיעיני עשויה לחדד את המתח בשני הכיוונים. כאשר הדרג המדיני חושש כי חקירה ענישתית תפגע בו, הוא עשוי לנסות לדחות את החקירה ככל שניתן. כך נהג, כאמור, הנשיא האמריקאי רוזוולט כשדחה את פתיחתה של חקירה מטעם הקונגרס על ההתקפה היפנית על פרל הרבור עד לאחר הבחירות של שנת 1944. דפוס אחר שמונע משיקולים פוליטיים הוא ניסוח המסגרת של החקירה הענישתית באופן שרק גורמים צבאיים, ולא הדרג המדיני, יהיו הנענשים. כך היה, למשל, בחלק מן החקירות האמריקאיות של ההתקפה על פרל הרבור.²¹ רגישויות פוליטיות עשויות להשפיע גם על האופן בו מאורגנת החקירה. לדוגמה, הוועדה הלאומית שעסקה בחקירת ההתקפה של אל-קאעדה על ארצות הברית בספטמבר 2001 כללה מספר זהה של חברים רפובליקנים ודמוקרטים, וזאת כדי לבסס את הלגיטימיות שלה ואת מסקנותיה ולמנוע טענות עתידיות כי הרכב לא מאוזן לטובת אחת המפלגות הפוליטיות השפיע על ממצאיה.

תהליך כמו־שיפוטי או תהליך שיתופי

המתח השלישי של ועדות חקירה נובע מסוג התהליך שהן מקיימות: תהליך כמו־שיפוטי (Quasi-Judicial) או תהליך שיתופי (Collaborative). תהליך כמו־שיפוטי דומה לתהליך שיפוטי המתנהל בבית משפט. מקור הסמכות לחקירה הוא דבר חקיקה; את החקירה מובילים שופטים; יש הישענות על עדויות של עדים באופן דומה לעדויות בבית משפט; ואלה החוששים מהפללה מיוצגים על ידי עורכי דין. בתהליך כזה יש מקום חשוב לפרוצדורה, לרבות עמידה מדוקדקת על זכויותיהם של העדים.

תהליך שיתופי הוא פחות פורמלי ומדגיש את הצורך בשיתוף מלא במידע, לרבות מידע שעשוי להצביע על הכשלים של מי שמוסר אותו. מרכיב חשוב בתהליך השיתופי הוא יצירת מרחב בטוח לעדים, למשל בהבטחה ברורה כי לא יינקו מעדותם. במקרים מסוימים התהליך אינו כולל משפטים בכוונה תחילה, וזאת כדי להגיע לתמונה מדויקת ככל הניתן של הכישלון המודיעיני. דוגמה לתהליך שיתופי היא ועדת האמת וההשלמה שהוקמה בדרום אפריקה אחרי שינוי המשטר שם ב־1994. העדים – רבים מהם אנשי שירותי הביטחון – נדרשו לספק את מלוא המידע על מעשיהם, תוך הבטחה כי לא יועמדו לדין גם על מעשים חמורים ביותר, כל עוד ישתפו את הוועדה בכל המידע שברשותם.

תהליך כמו־שיפוטי מתאים יותר לחקירה שיעדה ענישתי, בעוד שחקירה שתפנית מתאימה יותר לחקירה מקצועית. המתח בין שני תהליכי חקירה אלה נובע, בין היתר, מכך שמנגנון כמו־שיפוטי יוצר תמריצים לשחקנים שונים לספק מידע שמרחיק אותם מאשמה. בנסיבות אלו עשויים להיווצר עיוותים בתמונת המציאות, ועם הבנה לא נכונה של הסיבות לכישלון המודיעיני.

סיכום

ועדות חקירה לבדיקת כישלונות מודיעיניים הן חשובות לארגוני מודיעין ממלכתיים ולסביבתם המקצועית, הפוליטית והציבורית. הוועדות יוצרות פעמים רבות את הנרטיב המרכזי המסביר את הכישלון, ובכך ממלאות תפקיד חשוב בתהליכי הלמידה של ארגוני המודיעין והמערכות סביבן. יתר על כן, הוועדות משפיעות על שינויים ארגוניים ופרסונליים בארגוני מודיעין. בנסיבות אלו, הקביעות הנורמטיביות והדרישות המקצועיות העולות מוועדות חקירה ממלאות תפקיד חשוב בעיצוב ראיית העולם, ההתנהגות ודרכי הפעולה של ארגוני המודיעין, של אלה הפועלים במסגרתם, וכן של המערכות המקיפות אותם: הדרג המדיני הממונה, דרגים מקצועיים מקבילים וכן הציבור הרחב.

חשוב לציין כי ועדות חקירה המוקמות בעקבות משבר או כישלון גדול אינן הניתב היחיד לשינוי מבני או תהליכי בפעולתם של ארגוני מודיעין. כך, למשל, ב־2011 הניע

ראש אמ"ן, אלוף אביב כוכבי, תהליך של שינויים משמעותיים באמ"ן, בין היתר נוכח השינויים בסביבתה של ישראל ובטכנולוגיות רלוונטיות לעשייה המודיעינית.²² לוועדות חקירה של כישלונות מודיעיניים יש גם חסרונות. הקמת ועדה חיצונית משקפת אי-אמון ביכולת קהילת המודיעין לחקור את עצמה ועשויה לגרום לשיתוק מיידי של תהליכי חקירה פנימיים, לפחות עד לסיום החקירה, שהיא לרוב ממושכת מאוד. בתרבות הפוליטית האמריקאית יש פעמים רבות מתחים פוליטיים סביב כינון הוועדות, מכיוון שהן נתפסות ככלי שעשוי לאיים פוליטית על הממשל המכהן. מאמר זה הציג מסגרת ממוקדת לניתוח ועדות חקירה של כישלונות מודיעיניים. המאמר טוען כי ניתן לזהות שלושה מתחים מהותיים המכוננים ועדות אלו: המתח בין חקירה מיידי לחקירה מאוחרת; המתח בין חקירה מקצועית לחקירה ענישתית; המתח בין תהליך חקירה כמו-שיפוטי ובין תהליך חקירה שיתופי. האתגר של ועדות חקירה הוא להבין את המתחים הללו ולנהל אותם באופן היעיל ביותר. ברובד עמוק יותר, מתחים אלה מחדדים את ההבנה כי קשה עד בלתי אפשרי לחקור כישלון מודיעיני בצורה מושלמת.

הערות

- 1 שמואל אבן, "ועדות לבדיקת קהילת המודיעין בישראל. מדוע המלצותיהן חוזרות על עצמן ואינן מיושמות?", **עיונים במודיעין**, גיליון א' (1), 2007, עמ' 25-48; James J. Wirtz, "Deja Vu? Comparing Pearl Harbor and September 11", *Harvard International Review*, 24/3 (2002): 73-77; Stephan Marrin, "Preventing Intelligence Failures by Learning from the Past", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 17/4 (2004): 655-672; Fred L. Borch, "Comparing Pearl Harbor and 9/11: Intelligence Failure? American Unpreparedness? Military Responsibility?", *Journal of Military History*, 67/3 (2003): 845-860; Joshua Rovner and Austin Long, "The Perils of Shallow Theory: Intelligence Reform and the 9/11 Commission", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 18/4 (2005): 609-637; Amy B. Zegart, "September 11 and the Adaptation Failure of US Intelligence Agencies", *International Security*, 29/4 (2005): 78-111; Robert Jervis, *Why Intelligence Fails: Lessons from the Iranian Revolution and the Iraq War* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2010); Eric J. Dahl, "Missing the Wake-Up Call: Why Intelligence Failures Rarely Inspire Improved Performance", *Intelligence and National Security*, 25/6 (2010): 778-799; Mark A. Jensen, "Intelligence Failures: What Are They Really and What Do We Do about Them?", *Intelligence and National Security*, 27/2 (2012): 261-282.
- 2 נדב מולצ'דסקי, "הקונספציה ביד הלשון: ועדת אגרנט והפיכתה של קונספציית מודיעין לקונספציית זיכרון", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 23, גיליון 3, 2013, עמ' 34-64.
- 3 איתי ברון, **המחקר המודיעיני. בירור המציאות בעידן של תמורות ושינויים**, המרכז למורשת המודיעין ואפי מלצר, תל אביב, 2015, עמוד 13.
- 4 בתחילה כענף בחטיבת המחקר ובהמשך כמחלקה שהוכפפה ישירות לראש אמ"ן.
- 5 התפקיד כונן במקור על ידי ראש הממשלה, לוי אשכול, בעקבות המלצות "ועדת ידן-שרף" שעסקה בסמכויות גופי המודיעין במדינה. לאחר כהונה קצרה של ראש "המוסד" לשעבר, איסר הראל, כיועץ ראש הממשלה למודיעין, חדל התפקיד להתקיים למעשה. ראו: דוד סימן טוב, "ראשית

- קהילת המודיעין בישראל: מתחים, ועדות וניצנים של שינוי, **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 23, גיליון 3, 2013, עמ' 65-82.
- 6 Arye Shalev, *Israel's Intelligence Assessment before the Yom Kippur War: Disentangling Deception and Distraction* (Brighton UK: Sussex Academic Press, 2010), p. 207.
- 7 איתי ברון, "שדה המוקשים של המודיעין: חובות קצין המודיעין על פי ועדות חקירה", בתוך: **המודיעין והקברניט**, משרד הביטחון, אוניברסיטה משודרת, הוצאה לאור, תל אביב, 2004, עמ' 79.
- 8 Ehud Eiran, "The Three Tensions of Investigating Intelligence Failures", *Intelligence and National Security*, Vol. 31 (4), (2016): 598-618.
- 9 דוד סימן טוב, "ראשית קהילת המודיעין בישראל: מתחים, ועדות וניצנים של שינוי", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 23, גיליון 3, 2013, עמ' 65-82.
- 10 אנשיל פפר ועמוס הראל, "מחלוקת בין המוסד ואמ"ן על תחומי האחריות", **הארץ**, 21 ביולי 2009.
- 11 Martin V. Melosi, *The Shadow of Pearl Harbor: Political Controversy over the Surprise Attack, 1941-1946* (College Station, TX: Texas A & M University, 1977), pp. 161-162.
- 12 Dmitry Prokhorov and Aleksander Kolpakidi, *The Empire of the GRU*, Part 2 (Moscow: Ulma Press, 2000), pp. 8-10.
- 13 אביעזר יערי, **בדרך ממרחביה: זיכרונותיו של איש מודיעין ישראלי**, זמורה-ביתן-מודן, אור יהודה 2003, עמ' 181.
- 14 מיד לאחר תום המלחמה בוצע אמנם איסוף לקחים פנימיים בתוך אמ"ן, אולם התהליך נעצר, כנראה, על ידי ראש אמ"ן החדש.
- 15 דוד צור, **המודיעין במלחמת יום הכיפורים תשל"ד-1973: ארבעים שנה אחרי, סיקור הכנס**, המרכז למורשת המודיעין, 2013, עמ' 56.
- 16 Frederic L. Borch and Daniel Martinez, *Kimmel, Short and Pearl Harbor: The Final Report Revealed* (Naval Institute Press, 2005).
- 17 Thomas H. Kean, and Lee Hamilton, *National Commission on Terrorist Attacks upon the United States*, 2004 [Washington, D.C.]: National Commission on Terrorist Attacks upon the United States, p. xvi.
- 18 **הוועדה לחקירת מערך המודיעין בעקבות המלחמה בעיראק** (ירושלים: הכנסת, 2004), עמ' 7.
- 19 נדב מולצ'דסקי, "הקונספציה ביד הלשון: ועדת אגרנט והפיכתה של קונספציית מודיעין לקונספציית זיכרון", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 23, גיליון 3, 2013, עמ' 34-64.
- 20 עמוס ידלין, "המודיעין והקברניט", בתוך: **המודיעין והקברניט**, עמ' 7.
- 21 המנדט המקורי של דו"ח ועדת דורן היה לבחון היבטים של תנאי הפרישה של שני אנשי הצבא הבכירים שהואשמו בשנות הארבעים של המאה הקודמת באחריות לכישלון שקדם להתקפה על פרל הרבור. בפועל, הדו"ח בחן שוב את שאלת האחריות של השניים – קימל ושורט – סביב ההתקפה היפנית על פרך הרבור וכלל בחינה מחודשת של החומרים המקוריים של ועדות החקירה משנות הארבעים. ראו: Borch and Martinez, Kimmel, Short, and Pearl Harbor: The Final Report Revealed.
- 22 אביב כוכבי וערן אורטל, "מעשה אמ"ן – שינוי קבוע במציאות משתנה", **בין הקטבים**, גיליון 2, יולי 2014, עמ' 9-57.